

TANRI'NİN KURALTANIMAZ KULLARI

İSLAM DÜNYASINDA DERVİŞ TOPLULUKLARI

Bu yazıda Ahmet T. Karamustafa'nın* *Tanrının Kuraltanımaz Kulları - İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)* isimli kitabını değerlendireceğim. Kitabın yazılış amacı; yazarın başta Kalenderi, Haydari, Rum Abdallarının, gelişimi ve birbirleriyle ilişkisini ortaya koymaktır. Yazar konuyu ele alırken önce bu dervişler üzerine yapılan tarih yazımına eleştiri getirmekte, sonra; bunların ana düşünceleri, temsilcileri, Osmanlı İmparatorluğundaki konumları ve son olarak da evrilmeleri üzerinde durmaktadır. Kitap üzerine düşünce ve eleştirilerimi satır aralarında ve sonuç kısmında sunacağım.

Eserin yazarı Ahmet T. Karamustafa ilk olarak bu derviş toplulukları üzerine genel değerlendirmelere eleştiri getirerek, bu anarşist dervişlerin düşünce yapılarının “halk dini ve aşağı kültür inançları etrafında oluşan zühd anlayışı”dır çerçevesine katılmadığını belirtiyor ve bunun başka derin tarihsel nedenleri olduğu iddiasını savunuyor. Bu tezini savunmak için üyeleri arasında; şair, bilgin ve yüksek toplumsal katmanlardan kişilerin varlığına dikkat çekiyor.

Yazara göre ilk tezi savunanlar ikiye bölük bir İslam Dini fikrine dayanarak, böylece “gayri İslami inanç ve adetlerin İslami örtü altında yaşaması “türünden dışsal açıklamaların ağırlık kazanmasına yol açıyor. Bu düşünceye göre halk İslamı, İlk Orta Dönem'de Yakındoğu da okur-yazar olmayan halk yığınlarının topluca İslam'a geçmesiyle oluşmuştu. Yüksek yazımsal geleneklerle güç bela temasta olan bu yığınların isteksiz, çoğu durumlarda da ancak adca İslamlaşmaları; İslam'a gayri İslami, özellikle de Şamancıl ve tinsel inanç ve kılığın girmesine yol açtı biçiminde savların sürdürülüyor olması. Bunun ayrıca Moğol istilalarının yüksek kültürün zaafa uğratması, İslam dünyasındaki ermişlerin hızla yayılmasını olanak sağladığı değerlendirmelerini yadsımamakla birlikte bu yeni biçim İslam dindarlığının doğuş ve kök salış nedenlerini, İslam toplumları dışında değil içinde aramalı.

Kitabın ikinci bölümünde bu derviş dindarlığını “kaba ve çirkin” toplumsal bir sapkınlık ve toplumun reddi” olarak betimliyor. Bu yeni zühd anlayışı; toplumun reddi üzerine kurulu bir hareket olarak, toplumsal düzene planlı bir direnişi amaçlamıyor, toplumu düzeltmek istemiyor, yalnızca bütün kültürel kural ve yapıları inkar ediyordu:

- İstisnasız hepsi İslam toplumlarının temel kurumlarını inkar eden zahidlik uygulamalarında; yoksulluk, dilencilik, gezgincilik, aile kurumuna karşı bekarlık ve kendine işkence genel özellikleriydi.
- Kurucu pirlerin kendileri, mal ve mülkü özgür istençle reddetmesi; Cemaleddin Savi, Kudbettin Haydar ve Otman Baba'nın dervişlikleri süresince hiç giysi giymemeleri olarak yansiyordu.
- Evliliğin ve cinsi yeniden üretimin reddi ve tek yaşamın kabulü,
- Kural karşıtlıklarının en önemlerinden biri, en çok konuşulmuş ve yerileni de İslami ibadetlere karşı açık ilgisizlikti.
- Dervişlerin üzerinde taşıdıkları donanımları da acayıpti. Haydarilerin demir halka, tasma, bilezik, kuşak, bukağı ve zincirlere düşkünlükleri vardı. Rum Abdalları özel baltalar, deri torbalar, kemikler taşırlardı. Bunların bazıları ideolojik ve pratik anlamları bir biçimde adresleniyordu (Örneğin çıplak giyimlerini Hz Adem'in Cennet'den kovuluş sonrasını tasvir etmek gibi).

- Esrar kullanma keşfi hem Kutbeddin Haydari hem de Cemaleddin Savi'ye yakıştırılıyor, öte yandan da esrarın hem Kalenderler hem de Rum Abdalları için taşıdığı önemi gösteren çeşitli kayıtlar var.
- Yazara göre Kalenderler ve özellikle Abdalları yerenlerin onları çirkin cinsel özgürlük biçimleri, özellikle livata ve hayvan severlik ile suçlanmaları ihtiyatla karşılanmasıyla birlikte toptan da bir yana atılamazlar.

Özetle söylemek gerekirse Ahmet T. Karamustafa'ya göre baştan öne sürülen say, toplum tanımaz derviş dindarlığının, tasavvufun en güçlü iki alt akımı olan zühd ve başıboş bireyciliğin yeni bir birleşimi olarak tasavvufun içinden çıkmış olduğudur.

Dördüncü bölümde sapkın zühd hareketlerinin oluşumunda öncü rolleri olan;

Cemaleddin Savi (13. yy) :Kalenderlerin Piri,

Kutbeddin Haydar (Ö:1220) Haydarilerin Piri,

Otman Baba (ö:1471): Rum Abdalların Piri

yaşam öyküleri ele alınıyor. Özellikle Otman Baba'nın veliliğin (velayet) aynı anda peygamberliğin (nübüvvet) iç boyutu ve kefililiği olduğu inancı ve veliliğin, peygamberliğin geçerliliğini ebedileştirme ve teyid etme görevi yaptığı için *inkarı küfr ilanına denkti* anlayışı ve Tanrı'nın her şeyde özellikle de her insanda görünür olduğuna inandığı için varlık birliği öğretisini savunması ilgi çekicidir. Ayrıca bu derviş gruplarının Ortadoğu, İran, Hindistan ve Anadoludaki yayılma süreçleri ele alınıyor. Özellikle Anadoluda bu sapkın zahidlik yolunun önemli örnekleri Barak Baba (Sarı Saltuk'un müridi), Kaygusuz Abdal ve Sultan Şücu idi. Bunlarla birlikte Camiler, Şems-i Tebriziler, Bektaşiler üzerinde duran Yazar; Osmanlı'nın çeşitli nedenlerle bu sapkın dervişler üzerine gittikçe ve artan baskılarıyla Kalenderiler, Haydariler, Rum Abdalları, Camiler ve Şems-i Tebrizilerin canlılıklarını yitirip bağımsız birimler olarak var olmayı bırakıp Osmanlı klasik Bektaşî tarikatı içerisinde kaynaşım olarak kaldılar. Bektaşîlerin başarısı ise Osmanlı askeri sistemi ile olan sağlam bağlantıları idi.

Son bölümde kurumsal (Örgütsel) sufilik ile sapkın zahidlik arasındaki karışık ilişki üzerinde duruluyor. 9-10. yy süresinde ortaya çıkan kurumsal sufiliğin genel olarak, kültürel seçkinler arasında yavaş yavaş saygıdeğer hatta istenen bir biçimi olması ve İslam yüksek kültürünün bütünleyici, belki de anahtar ögesi oluyordu. Kurumsal sufiliğin gelişmesi hakim politik ve kültürel seçkinlerle hatırı sayılır bir uzlaşma sağlayan tarikat ve ermiş inancasının ortak bu dünyalılığına karşı kendi safları içerisinde güçlü bir tepki yarattı. Kurumsal sufizm ile derviş hareketleri arasındaki ilişki bir aile ilişkisiydi. İkincisi olumsuzca olsa da baba tarikatları yansıtan asi bir çocuk olarak birincinin bağrından çıkmıştır. Gerek Kalenderliğin kurucusu Cemaleddin Savi'nin Şeyhi Osman-i Rumi'den aldığı eski Sufi eğitime karşı tepki göstermesi gerekse Kutbeddin Haydar'ın Sufi Şeyhi Lokman-ı Parende ile ilişkisi de bunu doğrulamaktadır. Dolayısıyla dervişler Kurumsal Sufiliğin ana özelliklerini gürültülü bir biçimde reddediyorlarsa da en sonunda öz olarak Sufi olan inanç ve eylemleri bırakmak ellerinden gelmiyordu.

Yazar'ın “Bu İslam dindarlığı biçiminin doğuş ve kök salışının açıklanması; İslam toplumları içinde bulunmalı, dışında değil” tezi net ve açık olmayan bir sav olup, Bu sapkın Zahidlerin sahip oldukları düşünce biçimlerinin Eski Hint, İran ve Türk inançlarından etkilenme gerçeğini göz ardı etmektedir. Özellikle bu konuda F. Köprülü, A. Gölpınarlı ve A.Y.Ocak tarafından yapılan çalışmalar bu gerçeği çok ciddi tezlerle ortaya

koymaktadır. Gördüğüm en önemli eksiklik ise Yazar'ın dini formasyondan uzak olması dolayısıyla kavramları yerli yerinde kullanamaması. İslam ile onun insan eliyle hayata geçirilmiş uygulamalarını ayıramamasıdır. Bu eksiklik Kur'an ayetlerini yorumlamasında da ortaya çıkıyor; “Zühd” kavramı üzerinde dururken Kur'an ayetlerinden yola çıkarak:

“Kur'an, Müslümanlara bu dünyayı bırakıp bakışlarını öteki dünyaya çevirmeye çağıran ikirciksiz olarak zühdden yana pek çok ayet veriyordu.” ifadesi tamamen mesnetsiz ve ayeti bağlamından koparan Ku'an'ın bütüncül anlayışındaki dünya görüşüne tamamen zıt sonuç çıkarmıştır.

Sonuç olarak Yazar'ın bu sapkın zahidlerin sadece alt kültür halk dini inançları tezi dışında kurumsal sufilik ile bağlantısı, onlardan kopuş nedenleri ve tarihsel süreçte tekrar evrilmeleri üzerine olan tezleri önemli olup, bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.

Yusuf KIRAÇ